

FÖRORD

Det här är historien om två sådana där människor som tror att man kan göra gott i världen. Hjälpa andra. Med en slant, en hand eller en samhällsreform.

Elsa och Natanael Beskow levde i en annan tid än vår. En tid när välbeställda människor i samhället inte kände någon som var fattig, om man bortser från dem som städade och tvättade åt dem, och där de fattiga inte kände någon som var rik, utom sina uppdragsgivare. Där hälsan och välmåendet var mycket högre hos borgerligheten än i fattigkvarteren, vilket inte minst visade sig i att det var stor skillnad i livslängd. Det rådde också bostadsbrist, och vanliga arbetare hade inte råd att skaffa ett eget hem på rimligt avstånd från stadskärnan, utan fick nöja sig med andrahandsbostäder eller med att vara inneboende till hutlösa priser, ibland flera som inte kände varandra i samma rum.

De flesta av de välbeställda blundade, tänkte att de nog ändå inte kunde göra någon skillnad. Tänk om det blev besvärligt? Om de sedan inte blev av med dem de hade hjälpt? Kanske var det ändå Guds vilja att de fattiga var fattiga. Man tänkte att de fattiga kanske hade andra och mindre behov än de rika. Lägre anspråk. Att de klarade sig bra med lite. Och medan de välbeställda funderade över dessa saker köpte de lite fler operabiljetter och svalde ner föreställningarna med vin från Rhendalen.

Det var så världen såg ut när Elsa och Natanael Beskow bestämde sig för att leva för dem som lider. Så löd deras löfte till varandra. Och till Gud. För när de möttes 1893 var Herren närvarande på ett helt annat sätt än idag.

Att följa dem genom livet är att få vara med när Sverige blir en demokrati och när människovärdet växer i vårt land. När många människor sluter sig samman för att skapa trygghet och rättvisa och förbättringar för andra än sig själva och tror att det är möjligt. De påminner oss om att det är svårt att göra skillnad. Att det i allmänhet kräver stora personliga uppoffringar.

Teckning ur en av
Elsa Beskows tidiga
skissböcker.

Både Elsa och Natanael vågade gå mot strömmen. Han kallade det att följa Jesus. Hon kallade det att gå genom *Bøjen*, efter Henrik Ibsens pjäs *Peer Gynt*. Det betyder att inte ta den lättaste vägen, utan istället den rätta vägen. Att våga se verkligheten som den är. Att inte vika när det blir svårt.

Runtom mig och min skrivplats i världen av år 2024 pågår en nedmontering av demokratin. Allt färre länder kan kallas demokratiska och i många av de länder som fortfarande sägs vara det sjunker nivån av demokrati. Fler politiker försöker ta kontroll över tanken genom att begränsa friheten hos universitet, medier och bibliotek, och drar ner på stöd till de föreningar som utgör växthus för människors åsiktsbildning och möjlighet att nå ända upp till beslutsfattarna. Och allt fler vanliga människor tycks känna att demokratin, den sköts nog av någon annan, någon annanstans.

I ljuset av det har det varit en ynnest att få följa de här två giganterna genom nittonhundratalets rättighetskamper och demokratiutveckling. Jag har som kulturjournalist och författare lärt känna dem främst genom deras brevväxling, som till stora delar finns bevarad på Uppsala universitetsbibliotek, men också genom tidningsarkiv, tidskrifter och tidigare böcker. Det finns mycket skrivet om dem båda. Jag har lutat mig mot litteraturvetaren och författaren Stina Hammars två böcker, *Elsa Beskow: En biografi* (1958), den senare utökade versionen, *Solägget: Fantasi och verklighet i Elsa Beskows konst* (2002), och prästen och teologen Öyvind Sjöholms *Samvetets politik: Natanael Beskow och hans omvärld intill 1921*. Det finns också flera personer och institutioner som hjälpt mig och de är tackade i slutet av boken.

Att skriva om Elsa och Natanael Beskow tillsammans har gett nya perspektiv på dem båda.

En sommarmåltid cirka 1925
i det Beskowska hemmet.
I förgrunden sonen Bo och
hans fästmö Zita Nardi.
Längst till vänster sonen Göran.

AMORS ÄLSKADE

Det börjar någon gång under de ännu kyliga vårmånaderna 1893 i ett Stockholm som växer så det knakar. Där de gamla träkåkarna rivs och ersätts med pampiga stenhus, det första elektricitetsverket just har startat och järnvägsnät har dragits kors och tvärs mellan stad och land. Folk hoppar på i landsorten och av i Stockholm för att arbeta i fabrikerna och på byggena, i butikerna, tvätterierna, skrädderierna, krogarna och hotellen, allt det som följer på den explosionsartade befolkningsökningen. Huvudstaden har passerat tvåhundrausenstrecket med råge.

I fruntimmerstidningen *Idun* står det att regeringen utsett friherrinnan Thorborg Rappe att representera Sverige på en kvinnokonferens i Chicago och att samskoleidén, att pojkar och flickor ska gå i skolan tillsammans, nu tillämpas i både de högre och lägre läroverken i Chile. I *Dagens Nyheter* meddelas det att räntorna i Europa har höjts ytterligare och att prins Eugen ska tillbringa sommaren på Sundbyholms kungsgård vid Mälaren.

Men låt oss zooma in lite, till en lägenhet på Storgatan 18 på Östermalm där en lite okonventionell familj just fått ett bekymmer på halsen. Här bor nämligen Tant Grön, Tant Brun, Tant Gredelin och Farbror Blå. Eller nej, här bor de vars liv om så där tjugo, trettio år kommer att porträtteras i Elsa Beskows berömda barnböcker. Egentligen heter de Augusta Maartman, Amalia, Berta och Eugène Fahlstedt. De kommer från en rätt välbärgad handlarfamilj på Södermalm, men sedan deras affärssinnade far dog har familjeföretagen gått i konkurs, och nu reder de sig på lite av varje med intellektuell prägel: som redaktörsuppdrag, en

Teckning av Elsa Beskow. Ur en av hennes skissböcker. Odaterad.

småbarnsskola hemma i våningen, författande och översättningar. De är syskon alla fyra, men eftersom Augusta har blivit änka efter norrmannen Bernt Maartman, som susade in i familjen som medarbetare till deras far, bär hon ett annat efternamn. Hennes och Bernts fem döttrar – som också bor här – heter Maartman precis som hon, och det är en av dem som dagens bekymmer gäller.

Saken är den att en manlig elev vid Konstakademien har bett att få använda Augustas äldsta dotter Elsa som modell för en målning, efter att ha fått henne rekommenderad av rektorn för Tekniska skolan i Stockholm. Skolan heter numera Konstfack, och där studerar vid det här tillfället Elsa Maartman. Hon går på teckningsläroarbildningen, på skolans finaste avdelning – Högre Konstindustriella skolan – där man också utbildar formgivare och konsthantverkare som mönsterritare, dekorationsmålare, möbeldesigner, ciselörer, gravörer och konstsmeder, ornamentsbildhuggare och illustratörer.

Elsa Maartman är nitton år gammal och en av de bästa i sin klass. Av kamraterna uppfattas hon som en älsklig varelse – mjuk och behaglig till sättet, intelligent och ovanligt allmänbildad. Allt har hon läst, sett eller hört talas om, och allt verkar hon vara delaktig i. Ögonen utstrålar värme och nyfikenhet, och ansiktet ramar in av ljusa, lite ostyriga lockar.

Den som Elsa ska utgöra modell för är den romerske kärleguden Amors älskade Psyche. Hon som enligt antikens myter var så vacker att Amors mor, kärlegudinnan Venus, i avund skickade sin son att förgöra henne. Men just som han fick syn på Psyche råkade han sticka sig på en av sina egna pilar – och blev istället hjälplöst förälskad.

Detsamma hotar nu att hända Natanael Beskow. Det är så han heter, den allvarlige unge mannen på tjugoåtta år som avbrutit sina präststudier för konsten – eller om det är för att han inte kan stå ut med tanken på att prästvigas. Han är nämligen mycket allvarligt sinnad och kan inte lova att aldrig tvivla. Och det löftet måste han avge om han ska bli präst. Då får han varken tvivla på

Gud eller biskoparna. När andra föreslår att han bara ska lova ändå, att han ändå kan göra som han vill senare, blir han förfärad.

Som konstnär kan han tjäna Gud på sitt eget sätt, tänker han. Då behöver han inte avge några löften som hans inre sanningskrav inte klarar. Och just nu tjänar han Gud genom att porträttera Amors älskade i form av den unga Elsa Maartman.

På Storgatan är de inte dummare än att de förstår att Psychefiguren måste gestaltas tämligen lätt draperad, vilket föranleder diskussioner. Vem är han egentligen, den där Beskow? Hans släkt är känd, där finns akademiledamöter och adelsfolk. Själv är han lång och snygg, har ståtlig hållning och bär helskägg enligt tidens föreskrift. Augusta och Elsas mostrar, Amalia och Berta, tycker att han är intagande och verkar både hygglig och allvarlig i sitt uppsåt. Men kommer han att behandla Elsa med tillräcklig respekt?

Vad Elsa själv har för uppfattning framgår inte av arkiven. Hon har inte lämnat efter sig några dagböcker. Men enligt ett av moster Amalias brev verkar i alla fall kamraterna på Tekniska skolan tycka att hon ska ställa upp. Natanael Beskow har varit med vid föreläsningar i skolan, använder då och då biblioteket, och flera av kamraterna är förtjusta i vad de sett. Men mostrarna och mamman tvekar. De kan möjligen tänka sig att släppa iväg Elsa om moster Amalia följer med som förkläde. Och kanske är det först när Amalias bästa vän, författaren och lärarinnan Ellen Key, ställer sig på kamraternas och Natanael Beskows sida som de till slut säger ja. Förutsatt Amalias närvaro.

Sittningarna kan börja. Och familjen Maartman/Fahlstedt hade inte behövt oroa sig för det där med kroppen. För det var bara huvudet det gällde.

Elsa Beskows föräldrar: Augusta och Bernt Maartman.

Elsas mostrar: Berta och Amalia.

Elsas systrar: Dikte, Astrid, Malin och Aina Maartman.

Elsas morbror Eugène och hennes storebror Hans.

Natanael Beskow med konstnärsvännerna. Från vänster: Anders Forsberg, Staffan Klingspor, Wilhelm Scharp, Caleb Althin och Natanael Beskow.

SITTNINGENS POESI

Natanael Beskow hyr en ateljé på Vasagatan 9, fem trappor upp, där han målar porträtt för att finansiera sina studier. Han har åtagit sig porträtt ända sedan gymnasiet och hela vägen genom teologistudierna i Uppsala. Ryktet om hans skicklighet hade spritt sig redan under de sista årskurserna på farbror Gustaf Emanuel Beskows skola på Malmskillnadsgatan. Där hade han börjat redan som åttaåring, då han fått resa från sin familj i prästgården i Skärstad i Östergötland för att tillsammans med sina bröder studera med barnen till dem som räknades i huvudstaden. *Alla* gick på Beskowska skolan – från prinsarna på Slottet till affärlivshöjdarnas och de höga ämbetsmännens barn. Kanske delvis beroende på att farbrodern också var drottningens själasörjare. För Natanael hade studietiden där inneburit en spikrak väg in i etablissemangen.

Nu oroar sig den unge Beskow ändå för framtiden. Och hans väg är lite vinglig. På konstscenen har han haft vissa framgångar. Hans målningar kommer ibland med på salongerna, i juni ska han ha två oljemålningar på Theodor Blanchs konstsalong på Hamngatan. Han har fått lovord och stipendium från skolan för sin »historiemålning«, och förmögna familjer fortsätter att beställa porträtt. Men han räknas inte riktigt. Det är inte honom som konstliten håller ögonen på för att få en skytt av framtiden.

Det har inte heller varit alldeles lätt för honom att byta spår. Under åren då han studerade teologi hade han drömt om att bli missionär, och i väntan på äventyret hade han bildat missionsföreningar med andra unga idealister. De hade delat

ut bibelord på Stockholms gator och torg, och Natanael hade längtat intensivt efter att sättas i arbete för det högre goda. Till tidningen *Wäktaren* hade han skrivit texter där han fick utlopp för sin iver, som »Missionssång« från 1883:

Se fram, se upp,
Du kämpatrupp,
Som korsbaneret höjer.
Snart kommer han,
Som segern vann,
Han kommer, fast han dröjer.

I Uppsala hade Natanael sedan mött andra unga entusiastiska världsförbättrare, också de fulla av tro. De hade diskuterat mystik, treenighet och helighet, rest till pastor Otto Stockmayer i Hauptwil i schweiziska Alperna där de lärt sig om helbrägdagörelse, och de hade suttit ändlösa nätter och läst om individens ansvar att följa sin heliga kallelse. De hade också enats om att det rådde allvarlig brist på missionspsalmer i den befintliga psalmboken, så de hade skrivit nya och till och med lyckats uppbära medel för att trycka en särskild missionspsalmbok. Den blivande ärkebiskopen Nathan Söderblom hade också varit med i gruppen.

Ett av Natanaels bidrag till missionspsalmboken var den högstämnda »Väldigt går ett rop över land, över hav«. I den ropar hednafolken efter frälsningens timma, de ofrälsta går på en »suckande jord« med sina tröstlösa liv och glädjesånger, medan de som funnit liv i Jesu död måste skynda att hjälpa de arma. Långt senare skulle han tycka att den var överdriven och be att få den borttagen ur den ordinarie svenska psalmboken.

Natanael hade undervisats av några av Sveriges största tänkare, både i Stockholm och Uppsala. De hade lett honom framåt. Av författaren Viktor Rydberg hade han lärt sig att fästa blicken vid evigheten, av filosofen Pontus Wikner att uppoffringar och idogt arbete är priset för att förändra världen, och av professor

Waldemar Rudin att Bibeln inte behöver bära en större sanning än den som bor i människans hjärta. Under sina studier av den danske filosofen Søren Kierkegaard hade han dessutom gjort den svindlande insikten att det var han själv som måste välja sin väg och sin sanning. När han insåg att han nog aldrig skulle kunna svära på allt det som kyrkofäderna krävde av honom hade han försökt få sin professor, Waldemar Rudin, att välsigna planerna på att tjäna Gud i konsten istället för i kyrkan. Natanaels far, Fritz Beskow, som också var präst, hade skickat honom till den populära pastor Johan Cristofer Bring i Ersta kyrka för att få perspektiv på saken. Vännerna i Uppsala hade beklagat hans skifte av livsväg. Och vid första försöken hade Natanael inte heller kommit in på Konstakademien. Men hösten 1888 hade han till slut lyckats tränga sig in genom den smala porten.

Så nu står han här i sin ateljé och väntar på att få måla av Elsa Maartmans mjukt rundade ansikte.

Elsa är nitton år och kan inte gå ensam för att besöka en man, vare sig till hans hem eller hans ateljé. Stockholm är litet, alla känner alla, och alltid är det någon som har sett vart man gått och med vem, och snabbt sprider informationen. Kvinnors kroppar bevakas. Och Elsas ska i herr Beskows ateljé på Humlegårdsgatan kontrolleras av moster Amalia – eller av Hilda Ancker, en vän till familjen som också är elev på »Teknis«. Säkrastr är det avgjort med Amalia, som är en kraftfull person, världsvan och intellektuell, och alltså ingen som kommer att vika för en stilig och vältalig yngling. Hilda Ancker löper större risk att dras med av romantiska känslor.

Även om det här är konstnärsmode'llernas tid – de som, medan de förevigades i olja eller akvarell, iförda mamelucker och linnen eller ingenting alls, botade alla konstnärers plågor, från skrivkramp till sexuell upphetsning – finns det nog inte mycket modellromantik i Elsa. Drömmer hon om något är det om att själv få gå på Konstakademien. För Tekniska skolan, där hon går nu, är bara hennes andrahandsval. Visst kommer hon att få lära sig allt möjligt

intressant, som ornamentik, mönsterteckning, frihandsteckning och träskärning, få med sig användbara kunskaper och få ett yrke som teckningslärare. Men hon får inte måla stora dukar i olja. Fast på Storgatan finns det ändå inte pengar till någon konstakademi. Syskonen Maartman/Fahlstedt är glada om de bara kan se till att Augustas alla fem döttrar får ett yrke de kan försörja sig på.

Om det som försiggår vid de fem sittningarna i unge herr Beskows ateljé, vid sidan av att han målar av Elsa som Psyche, vet vi följande: Att Natanael läser dikter för Elsa och hennes förkläden. Både Viktor Rydbergs och sina egna. Att Elsa ber honom att skriva ner några av dem åt henne. Att moster Amalia, Natanael och Elsa pratar om allt möjligt. Och att Amalia är nöjd med vad hon ser. I ett brev skriver hon att hon tycker Natanael gjort helt rätt när han valt Elsa till modell, men att hon tycker han är dum som låter henne sitta med nedböjt huvud. Han missar ju hennes »Psycheblick«. Till Elsas storebror Hans, som hysts in hos en morbror i Eskilstuna, vidarebefordrar mamma Augusta uppgiften att Natanael och Elsa haft det »mycket trevligt« till sammans. Och Hilda Ancker tycker att Elsa borde göra en pärm som kan knytas ihop med sidenband att förvara de nedskrivna dikterna i, så att hon sedan har ett minne av de där speciella dagarna i ateljén.

Men dem kommer hon alltid att minnas ändå.

Redan på förmiddagen efter Elsas sista sittning kommer Hilda farande fram till henne på Tekniska skolan. Hon bär bud från Natanael Beskows rumskamrat Caleb Althin, som säger att Natanael är så förälskad i Elsa Maartman att han varken kan sova eller arbeta. Elsa blir förvånad, tror nästan att det är någon som skämtar med henne, men när hon kommer hem väntar ett brev i våningen på Storgatan. Det är poststämplat den 4 maj 1893 och det står hennes namn på kuvertet. Elsa är precis på väg att öppna och läsa det inne i salongen bland sina systrar, men så fort hon vikt upp arket hejdar hon sig och flyr undan

de nyfikna blickarna. Brevet är från Natanael Beskow. Och det är mycket kort.

Vem vet om vi någonsin mer träffas? Jag måste därför säga Er nu, att jag håller mycket av Er, så mycket att jag måste fråga Er, om Ni med mig vill dela livets möda och glädje. Att jag är fattig, vet Ni. Att en konstnärs liv ofta kan bli tungt, även för hans maka, kanske Ni också förstått. Men kan Ni hålla av mig, som jag Er, så skola vi med Guds hjälp besegra svårigheterna.

Det är ett frieri. Men Elsa vet inte vad hon känner för Natanael. Om det är så. Och ska Elsa vara en konstnärs maka? Var det inte hon som skulle vara konstnären? Hon vet inte vad hon ska svara. De känner ju knappt varandra. Kanske undrar hon också hur hon ska kunna duga åt Natanael, med sin fina släkt och sin kristna bakgrund. Dessutom är han nio år äldre. En vuxen man. Och en som det svärmas för på skolan.

Dagen därpå letar hon efter Natanael Beskow överallt på Teknis. Han måste väl ändå söka upp henne där efter ett sådant brev? Hon vill inte skriva ett svar, för hon litar inte helt och hållet på att det är på riktigt.

Kanske berättar hon för någon. Flera av de nära vännerna är klasskamrater, som den blivande skulptören Gerda Sprinchorn, Clara Hahr som ska etablera sig i Londons hantverksvärld, ett par av framtidens stora textilkonstnärer, Märta Måås-Fjetterström och Annie Frykholm, och blivande rösträttspionjären Hildur Kramer. Kanske är frieriet mindre av en överraskning för dem, som länge noterat Beskows sökande blickar efter deras väninna. Men Elsa får gå hem med ogjort ärende på fredagseftermiddagen.

På lördagen kommer emellertid ett nytt bud från Caleb Althin som meddelar att Natanael tänker ge sig iväg till Storgatan för att tala om saken. Och då sätter sig Elsa ner och skriver ett svar.

Det är för ofattligt alltsammans. Om jag inte hade ert brev framför mig skulle jag tro det vara en dröm. Jag kan omöjligt

tänka klart och vet inte vad jag ska svara. Jag är inte alls värdig en man som ni och när ni lär känna mig närmare blir ni kanske mycket besviken. I alla fall känner vi ju varandra alltför litet ännu. Jag vet att jag håller mycket av er, men om det är på det rätta sättet vet jag inte, därtill känner jag er och mig själv för litet. Det är så sorgligt att tänka att ni kanske blivit hindrad i ert arbete för min skull, men vem hade väl kunnat ana något sådant? Jag hade trott att jag skulle träffa er i Tekniska skolan idag och tala med er, men då ni inte kom måste jag väl skriva. Jag kan endast upprepa att vi måste ha tid på oss att lära känna varandra bättre innan något kan avgöras.

På söndagen är det en utställning i skolan som Elsa ger sig iväg för att titta på. Men hon hinner inte vara där särskilt länge förrän moster Amalia dyker upp, andfådd. Nu sitter tydligen Natanael Beskow hemma i salongen med mamma Augusta och väntar på Elsa, och Amalia anser att det är bäst att hon kommer hem. Beskow har frågat om dotterns hand och Augusta har svarat, precis som Elsa skrivit till honom, att Elsa behöver lära känna honom lite bättre innan hon kan ge något besked.

När de kommer tillbaka till Storgatan visar det sig att Natanael inte kan vänta med att sätta igång lärakännandet. Han föreslår att de genast ska ta en promenad på Djurgården i sällskap med Hilda Ancker och Caleb Althin, och det tackar Elsa ja till.

På måndagskvällen är det ateljéfest hos en bekant till Natanael, dit Elsa följer med, även om hon samtidigt säger att hon är lite orolig för att de träffas ute bland folk innan de vet mer om sin framtid. På tisdagen går Natanael därför återigen upp till Storgatan för att uppvakta Elsa. Men då tycker Elsa att hon har lärt känna Natanael tillräckligt och tackar ja till hans frieri.

Familjen Maartman/Fahlstedt verkar också nöjd. Augusta tycker att han är god som guld.

NATANAEL:

Vad svag jag brutit
och bittert begråtit
i dar, som förflutit,
du allt har förlåtit.

Så god du ser mig,
så hel, vill jag bliva.
Den kärlek, du ger mig,
vill åter jag giva

Vad stort jag ställer
som mål att fullborda,
för dig det ren galler
som gärningar gjorda.

i tankars renhet,
i hugstora strider,
i viljandets enhet
trots skiftande tider,

Vad skönt jag drömmer –
men träffar ej tonen –
kritiken du glömmar
och tror på visionen.

i ödmjuk bävan
under kristningskvalet,
i jublande strävan
att nå idealet.

Mig själv jag funnit
på nytt vid ditt hjärta,
mitt tvivel förbrunnit
och läkt är min smärta.

Apr
1894
Pm

N. Berens
92.